

yavru gerektiğinde annesi ile, daha sonrada kızı ve torunu ile de doğal olarak çiftleşebilmektedir. Bu duruma evlerde beslenen kedi ve köpeklerde de rastlanabilir.

Bir kısım erkek hayvanlarda cinsel istek çok şiddetli olabilir. Bunun sebebi ya bol ve kuvvetli gıda, ya da hayvanın cinsel olgunluğuna rağmen çiftleşme işlerinde kullanılmamasıdır. Bu durum ilkel ırkların genç ve zayıf erkeklerinde de rastlanabilir. Bir testisi karın boşluğuna çekilmiş (cryptorchidism) bazı aygırlarda cinsel istekler o kadar güçlüdür ki bunların yanına yaklaşmak ya da dişi ile bir araya getirmek çok tehlikeli, bazı durumlarda olanaksızdır.

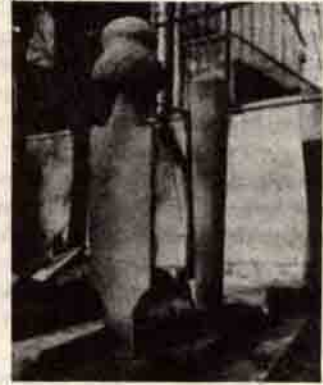
- (1) ANTELYES, J. (1967) : Objectinable behaviour in pet animals. Vet. Med. /S.A.C., 62, 661-665.
- (2) ANTELYES, J. (1971) : Masturbation in household pets. Mod. Vet. Prac., 52,6, 53-55.
- (3) BATU, S. (1959) : Umumi Zootečni. A. Ü. Veteriner Fak. Yayınları: 18, Ankara, 543.
- (4) ERK, H., M. DOĞANELİ, C. AKKAYAN (1972) : Veteriner Doğum Bilgisi (Obstetrik) ve Jinekoloji, Ankara, 650.
- (5) MILLER, D. (1968) : Canine behaviour. Mod. Vet. Prec., 63, 55-58.

Bilim ve Kültür Tarihimizin Nişan Taşları :

BASMACI İBRAHİM MÜTEFERRİKA

(Kolozvar 1674-1745 İstanbul)

Halil İbrahim GÖKTÜRK

TÜRKİYE'DE İLK BASIMEVİNİN SERÜVENİ

Bugün kitapsız, matbaasız, yayınsız, bilim ve kültürden söz etmek ne denli saçmalık oluyor ya... Oysa dün, tâ ikibuçuk yüzyıl öncesi, bu toprağın üstü nasıldı acaba?

Her devrimde ilk bayrağı, her çıғırda ilk izi açanlar kimler olur? Elbette yiğitler, kahramanlar... DÜN'ü anlayamayanların başında, dün'e bugünkü gözle bakarak yorum yürütenler gelir. Hele biz kendi koşulları altındaki DÜN'e bir bakalım : Koca Reşid Paşa'nın, "Hattı Hümayun"-la "Tanzimat Fermanı" nı okumak üzere Gülhane Parkında beklendiği günü... O sabah, çoluk çocuğuylla hellalaşarak evinden nasıl çıktığını kim bilebilir ki? Yine Osmanlı ülkesinde Birinci Meşrutiyet Anayasasını ilân edenler var. O yoldan yaşamlarını tehlikeye atarak Mithat Paşalar geçer... Öteki niceleri gibi... Karşılıksız millet hizmetini yaşamlarıyla öderler. Toplumlarda bağnazlık ve küflü gelenekler yenilikleri, çağın getirdiklerini yadırgar. Nice kanlar, terler dökülür, acılar çekilir? Örneğin böyle bir ortamda yüzyıllar sonra ilk matbaayı kurmak sıradan bir babayiğit harcı mı sayılmalı? Kimi bir harf devrimiyle tüm bir ulusun tarihsel okumasına yön

değiştirir. Acaba bugün kim kendini bu denli güçlü bulabiliyor?

Hani şöyle bir oranlama nereden kalkıp nereye geldiğimizi açıkça belirtmez mi? Türkiye'de Müteferrika matbaasının açılışından harf devrimine değin geçen ikiyüz yılda 20.000 kadar eski yazı kitap basılabılmış (1929). Oysa harf devriminden sonraki ilk on yılda yeni Türk harfleriyle yalnız 16 bin kitap basılmıştır. Şimdi gelelim bizdeki ilk basılı kitabın başından geçenlere :

Erdel'li Bir Papaz : Bir Müteferrika

Çocukluğu ve ilk gençlik yılları bilinmiyor. Bilinen bir avuç bilgiyi de başka hiçbir kaynak pekiştirmemektedir. Acaba İbrahim kendini hiç anlatmadı mı? ya da yazdığı biyografisi hangi yitkilere karıştı?

Türklerin Viyana'yı ikinci kez kuşatmalarından daha dokuz, on yıl önceleri... Macar kökenli gencin yaşam şeridi yer yer sislere, bulutlara karışıyor. Asıl adı bilinmeyen İbrahim Erdel'in

Kolozvar (Romanya'da Cluj) şehrinde dünyaya gelir. Doğumu 1674'e yakın yıllara rastlar. Katı dindar, yoksul bir aileden geldiği söylenir. Onsekiz yirmi yaşlarına değin, dıştan Kalvinist içten Unitarian olan bir papaz okulunda okuduğu sanılmaktadır. Nice sonrası yazı ve çevirilerinden Latince ve Fransızca dillerini de öğrendiği anlaşıyor.

Hiç araştırılmadan birbirinden aktarılan öz-yaşam öyküleri eksik ve boşluklarla doludur. Yalnız İlahiyat Okulundan uyanık genç bir papaz olarak mezun olduğunu kendisi de kanıtlar. Dönemde bölgeye oldukça güçlü bir Osmanlı Ordusu egemendir. İster tutsak, köle, isterse gönüllü olsun Türklere katıldığı bir gerçek.. (1694). İstanbul'a getirilerek hizmete alındığı ve orada başarılı bir rütbeye çıkarıldığı belli.. Müslümanlığı bilinçlice benimsemekle beraber Osmanlıca'yı beceriyle kullanıyor. Böylece hem güven hem de cesaret ve zekâ isteyen Mütferrika-kalıkla (Padişahın özel hizmetlerinin sadık ulağı) görevlendirilir. Hatta Padişahın mektubunu Viyana Sarayına götürür. Ertesi yıl Belgrad'daki görüşmelerde dilmaç olarak bulunur. Pasarofça Antlaşmasından sonra (1718) O'nu Tekirdağ'da görüyoruz. Antlaşma gereği Tekirdağ'da konuk oturan Erdel Beyi Macar Rakoçi II. nin yanında dilmaç olur.

Mütferrika Osmanlı ülkesinde bir kez matbaa kurmayı aklına koymuş olmalı.. Ki onu yakınlarına ve konuk Erdal Beyine açmış da olabilir. Nitekim Rakoçi giderken çok hoşnud kaldığı İbrahim'i Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya salık verir. Hatta Paris elçilik kâtipliğinden dönen Said Mehmed Efendiyle birlikte ortaklık bir basimevinin kurulmasına girişirler. Bu fikre Sadrazam da katılır. Dahası Yalova'da bir kâğıt fabrikasının açılmasına ferman buyrulur. Ancak o hikâye öylesine kolay ve basit değildir.

Basmacılık İzninden Öncesi

Doğrusu eski papaz, yeni Mütferrika İbrahim'in fikir mayasında iki tohumun yattığı söylenebilir. a) Protestanlığın aşıldığı "Basılmış kitap inancı", b) Batı uygarlığının, "Uyanış" ın doğurduğu coşkun serüvenci din adamlığı eğilimi.. Zaten zamanın çoğu papazları yazarlık, hakkaklık, çevirmenlik, basıcılık, yayıncılık v.b. işleriyle uğraşmaktadırlar. Ötedenberi bir "Anti-Teslis" akımı Avrupa üzerinde yayılmıştır. Öyle ki Zamanın "Tek Tanrı Birliği" inancı için "Hiristiyanlığın Eski Haline Dönüştürülmesi" adlı bazı yasak kitaplar elden ele gezmektedir. Zira yazarı papaz Servetus bu kitabı yüzünden diri diri yakılmıştır da... (1553).

Esasen o döneme göre aylar süren ulaklık gezilerine çıkması, bilinmez yabansıl tehlikelere göğüs germesi Mütferrika'nın coşkun ve heyecanlı ruhunu simgeleme mi?

Yoğun öndanişmalardan sonra İbrahim Mütferrika "Vesiletü'ttibaa" (Basımcılığın Gerekçesi), adlı öneri dilekçesini yenilikçi Sadrazam'a sunar. Sanki Rönesansı öğütlercesine önerilerini şöyle sıralar: "1. Pek çok önemli kitabın çoğaltılması halkın, okumalarının yararınadır. 2. Yazarların eserlerini basmak, onların diri kalmasını ve İslamlar arasında yayılmasını sağlar. 3. Basma kitabın yazıları tekelden dizilip basılacağından doğru ve mürekkebi silinmeden kalacaktır. 4. Basma san'atı kârlı bir iştir. Bir cilt kitap yazma emeği karşılığı binlercesi basılır ve ucuzluğuyla herkes tarafından okunabilir. 5. Kitapların baş ve sonlarına fihrist konularak aranan konunun kolayca bulunmasını sağlar. 6. Şehirlerde büyük kitaplıklar kurulur. Bilim ve bilgi yeniliklerini öğrenenler çoğalır. 7. Osmanlı Devletini, hem cihat, hem de kitap yayımı yoluyla İslamlara hizmete elverişli kılar. 8. Türkçe, Arapça, Farsça kitapların doğru ve nefis basımlarını öncelikle Avrupalılara tanıtmak hızlı ve kolay olur. 9. İslam aleminin muhtaç olduğu kitapların yetenekli usta eliyle basımı devletin şan ve şerefini artıracaktır."

Bu dilekçe sunulduğu zaman Osmanlı Ülkesinde yalnız türlü yanlışlarla dolu yazma kitaplar okunmaktadır. Hal o ki beride Yahudi, Ermeni, Rum azınlıkları kendi matbaalarını yıllar önce kurmuş, harıl harıl çalıştırmaktadırlar. Yalnız müslümanlara yasaktır.

Mütferrika Düşünün Gerçekleşmesi

Mütferrika matbaanın açılış iznini koparıncaya ille de "Vankulu" sözlüğünü ilk kitap olarak basar. Belki de onun ilk piyasaya çıkışıyla ömrünün en yüce düşünüyü gerçekleştirmiş olur. Kitabın arapça adı "Sıhahı Gevheri" dir. Kadı Müderrislerden "Vankulu" zade Mehmed Çelebi tarafından Türkçeye çevirilmiştir. Birinci baskısı beşyüz adet kadardır. İlk nüshaları velinimet Padişah ile Sadrazama sunulur. Bundan sonra İbrahim'in ününü "Basmacı" ya çıkarırlar. Basmacı'nın ilk baskı kitabını bir sözlük olarak seçmesi bilinçlidir. Okuma-yazmada öncelikle dil birliğini sağlama gereğiyle değerlendirilmiştir.

Az sonra Yirmi Sekiz Çelebi'nin oğlu Said efendi ortaklıktan çekilir. Bütün yükü Basmacı omuzlar. Kendisinin bir ailesi var mıydı? Hele çoluk çocuğu?, bilmeyiz. Ama o'nun ilk Türk Basimeviyle evlendiğini söyleyebiliriz. Zaten matbaası da onun evinde kurulmuştur.

— Ancak bu olay üzerine yobazlar, hattatlar başkaldırırlar. Divit ve hokkalarını bir tabuta koyarak İstanbul sokaklarında gösteriye çıkarlar. Yalnız Matbaanın izin fetvasındaki “Dinsel kitaplar basamaz” koşuluyla şom ağızları susturulur. Oysa Gutenberg’in ilk basımı bir İncil olmuştur.

Aslında Müteferrika'nın amacı bilim ve kültür yolunda zor ve uzun sürelidir. Bunu ikinci eserin anlamı belirtir: Türk deniz tarihi ve denizciligine ilişkin Kâtip Çelebi'nin “Tuhtefülkibar fi Esrafil-bihar” adlı coğrafya kitabı... İlk kez beş klişe haritayı da içermektedir. Üçüncüsü Basmacı'nın Latince'den çevirdiği “Terceme-i Tarihi Seyyah” zamanın güncel konularını yansıtan bir gazetecilik olayı sayılabilir. Dördüncü kitabı “Garbi Hindistan Tarihi” başlığını taşır. Döneminde iken daha yeni keşiflerden sayılan Amerika Kıtasını anlatmaktadır. Ardından “Cihannüma” ve “Tarihi Naima” lar v.b. birbirlerini izler... Ve birinci aşamada “onüç” sayısını bulurlar.

Her Devrim Bir Çatışma Doğurur

Bir yazar olarak da Basmacı'nın uyaklı (kafiyeli) düzyazı uslubunda özel bir yöntemi var. Hatta kendinin kaleme aldığı yazma “Risale-i İslamiyesi” ilginç bir belge niteliğindedir. Neden-se araştırmacılar üstünde pek durmamışlar.

Bazı Yeniliklerle, bayındırlıkla dolu yirmi yedi yıllık savaşlı, barışlı III. Ahmet dönemi sürer. Sürekli saltanat halkın içinde çeşitli birikimlere yolaçar. Son oniki yılda matbaanın yanında, Damad Sadrazam Nevşehirli'nin dönemi de özel bir yer tutar. Paris'den getirilen projelerle köşkler, yalılar yapılır. Kâğıthane, “Sâdâbât” eğlenceleriyle zevku safaya dalarlar. Yönetimdeki değişmezlik toplum katları arasındaki ayrımları uçurumlara dönüştürür. Hele İran'daki kaynaşmalardan uçurulan abartılmış haberler halkı kaygılara sürükler. Zaten yeraltında hazırlanmış Patrona Halil ayaklanmasının patlatır (1730).. Kıyacılar III. Ahmed'i tahtından indirirler. Sevgili Damadı İbrahim Paşa gözleri önünde öldürülür. Yakar, yıkarlar. Sadrazam'ın Kitaplık Müdürü Beşiktaşlı Şair Nedim'dir. Dönemin “bülbulü-şeyda” Şairi de o patirtılar arasında genç yaşamını yitirir. Ama ortada şaşırtıcı bir görüntü kalır: Kıyacılar Müteferrika'nın basımına hiç dokunmazlar!!!

İncil'den Kuran'a Geçiş

Biraz da yazarların pek ilgisini çekmeyen “Risale-i İslamiye” ye dönelim; kitap da Müteferrika'nın ana düşünceleri şu noktaları belirler:

Aslında İbrahim'in okuduğu rahip okulu “Teslis” yanlısı Kalvinist değil, Tanrı Birliğine inananların birleştiği Unitarianism yolunu güder. 2. Genç rahip çok önceleri yasaklanmış eserleri gizlice okuyanlardandır. 3. O gizli okumalar sonucu özdeğimiyle “Hidayete erer”, yani doğru yol özünancını bulur.. ve Teslis teorisi batıldır” der. “Batı'da papalık ilk hıristiyanlığı aşlından saptırmıştır. Hal o ki İncil'in ilkinde bildirilen gerçek dinin, sonraki başka bir peygamber tarafından getireleceğine inanmaktadır.”

Bu yüzden kalvinistler, unitarian'ları Muhammedilere yaklaşmakla suçlarlar. Bu konunun tartışmaları yıllarca sürer gider, belki hâlâ...

İşte o inanca sapkınlığından dolayı, olaki gönüllü olarak yeni din ve devletine sımsıkı sarılır. Üstelik yazma kitabı, karşıt dinlere karşı bir saldırı niteliği taşır. Şüphesiz dolaylı olarak Kur'anın savunması da olabilir. Her ne hal ise, ama Basmacı'nın yeni din ve dilindeki çaba ve başarıları hiçbir yanılla yadsınamaz. Zira yüzyıllar geçtiği halde kurduğu kurumu ve bıraktığı eserleriyle umursanır tutumunu açıkça belirlemiştir.

Basmacı yılmaz bilinci ve güçlü çabalarıyla basım hizmeti yoluna adeta kendini adar. Ardarda onüç seçkin eseri basarak yayımlar. Hepsisi de kitaplığımıza armağandırlar. (1735). Ne var ki daha beş yıl sonrasında basımının kapanarak işin paydos edildiği kesinleşir. Ayrıca yöneticisinin gündeliği de kesilir. İbrahim ilkin zenginken, sonradan yoksulluğa düşer. Bu sonuç kötü bir alın yazısıdır. Matbaanın kapalı yıllarında yine Müteferrikalıkla görevlendirilirse de artık yaşlanmıştır, başarılı olamaz. Sarayın ve efendilerinin gözünden düşer. İkinci kez eski sanatına dönmek zorunda kalır. (1740).

Harflerini yeniden dizer, mürekkepler, “Feh-rengi Şuuri” sözlüğüyle işbaşı yaparsa da, artık eski gücü tükenmiş, hevesi kırılmıştır. Ondan sonra yorgun Basmacı'nın adı, basılan kitapların üstüne yazılmaz olur. Gittikçe Türk matbaacılığının babası hastalanır, elden ayaktan düşer. Hazin bir sonla son nefesini verirken yine son dileği: “Doğu ve Batı dillerinden oluşacak büyük bir Türkçe sözlük basmak olur.” Ama...

Bir Şairin Diktığı Anıt

Sonunda yoksul İbrahim Efendiyi Aynalı Kavak mezarlığında garip bir örneği kuru toprağa verirler. Belkide başucuna adının yazıldığı bir taş bile konulmaz. Ama zamanın şairi Nevres, kendisinin değerbilir vefalı dostudur. Müteferrika'nın ölümünden iki yıl sonra başına kendi eliyle bir taş diker. Üstünde dostunun eser ve